

cholera, difterie, tuberculose, tyfus en syfilis. Het chemisch-farmacologisch onderzoek richtte zich onder andere op de kwaliteit en de verontreiniging van water waartoe soms werd samengewerkt met de latere fusiepartner het RID.

In 1934 kwam een eerste samenvoeging tot stand van het Centraal laboratorium met het Rijks-serologisch instituut, waar sera en vaccins werden geproduceerd ter bestrijding van besmettelijke ziekten, tot RIV. Met de voorgeschiedenis van dit laatste instituut, dat in 1894 als particuliere onderneming onder de naam Bacterio-therapeutisch instituut was opgezet door de Utrechtse hoogleraar Ch. H. H. Spronck (1858-1932), geeft Van Zon een mooi contrast tussen de mogelijkheden van een privé bedrijf waarin 'initiatieven niet in langdurige correspondenties met departementale ambtenaren ... verzenden' en het ambtelijke geharrewar over het Centraal laboratorium. Onder de directie van J. Spaander (1914-1988) kwam het RIV tot grote bloei in de jaren 1950-1980. De instelling ontwikkelde zich tot een nationaal en internationaal erkende autoriteit op het gebied van volksgezondheid en milieuhygiëne. Deze huidige situatie heeft Van Zon 'in een aantal markante' lijnen beschreven (363 vlg.). Aangezien Van Zon instituutsgeschiedenis schrijft, wordt niet belicht hoe deze positie is ontstaan in verhouding tot die van andere organisaties in Nederland, met name die van de TNO organisaties: de in 1940 opgerichte Voedingsorganisatie en de in 1950 opgerichte Gezondheidsorganisatie. Evenmin nemen wij kennis van relaties in internationaal verband.

De geschiedenis van het RIVM zoals die door Van Zon is te boek gesteld, heeft de werkers van het instituut ongetwijfeld het gevoel gegeven dat zij staan op de schouders van hun voorvaders. Het is in dat opzicht een geslaagd boek te noemen. Verzorgd uitgegeven met een milieu-groen harde kaft, rijk geïllustreerd met uitstekend afgedrukte historische foto's, is het een sieraad in de boekenkast. Van Zons tekst laat zich prettig lezen, een niet te onderschatten prestatie als men bedenkt hoeveel archieven en verslagen Van Zon heeft door moeten werken om tot dit resultaat te komen. Door het ontbreken van notenapparaat, literatuuroverzicht en bronvermelding is voor de historicus echter op volstrekt onvoldoende wijze na te gaan hoe Van Zon tot zijn tekst is gekomen. Neem daarbij nog het feit dat hij het vermelden van persoonsnamen voornamelijk beperkt tot de bijschriften bij de foto's, dan bekruipt de lezer het onbehagelijke gevoel rond te lopen in een museum met afgeplakte teksten. Wie zou 'een speciale medewerkster, een kinderarts' zijn die zich vanaf 1962 ontwikkelde tot 'een internationale autoriteit inzake bijverschijnselen na kinkhoestvaccinatie' (282)? En wie is 'een medewerker van het RIV, tot dan toe bioloog bij de Farmacologische onderafdeling', die in 1940 het Centraal instituut voor voedingsonderzoek (niet Voedingsmiddelenonderzoek) in het leven riep (147-148)? Op deze laatste vraag kan ik uit betrouwbare bron antwoord geven: het is mijn vader, dr. M. van Eekelen (1905-1989), één van de door Van Zon geïnterviewde personen.

A. de Knecht-van Eekelen

J. de Vries, ed., *Nederland 1913. Een reconstructie van het culturele leven* (Amsterdam: Meulenhoff-Landshoff, 1988, 264 blz., f49,50, ISBN 90 290 8090 6).

In 1988 bestond het Frans Hals museum in Haarlem 75 jaar. Dat is herdacht met een tentoonstelling waarin het openingsjaar centraal stond. Ik hebde tentoonstelling gezien en vond die een nogal hybridisch karakter dragen. Er was een uitstalling van mooie maar ook heel lelijke artefacten op het gebied van de beeldende kunst, de architectuur, de mode en de industriële en ambachtelijke vormgeving, waar ik weinig lijn in kon ontdekken.

De onderhavige, in het kader van de tentoonstelling geproduceerde bundel maakt duidelijk waar dat aan lag. Een groep Amsterdamse kunsthistorici, betrokken bij de opzet van de tentoonstelling, heeft weer willen geven wat er in dat jaar 1913 op de geselecteerde terreinen in Nederland aan de hand was. De Utrechtse historicus H. W. von der Dunk geeft in zijn mooie inleiding heel treffend het bijzondere van dat jaar aan. Hij benadrukt het optimisme, maar ook de verwarring, die er toen op politiek, wetenschappelijk en cultureel terrein heerste. Pas achteraf zou het jaar als het eindpunt van *het fin de siècle* worden aangeduid.

Die verwarring, de confrontatie van eigentijdse stromingen, bepaalde de tentoonstelling en loopt als een rode draad door de bundel. Er is primair gekozen voor een evocatie van de eigentijdse beleving boven een retrospectief uitlichten van die elementen, die appelleren aan hedendaagse kwaliteitseisen. Dat maakt de bundel niet gemakkelijk leesbaar. Weliswaar wordt er steeds ingegaan op de positie van het modernisme in het betreffende kunstgebied ten opzichte van meer traditionele richtingen, maar ook dit modernisme was meestal niet eenduidig. Veel bijdragen ogen daardoor, net als de tentoonstelling, nogal kaleidoscopisch. De typografie versterkt die indruk. Aan het begin van elke alinea is een zwart vierkantje afgedrukt. Dit benadrukt dat het boek eigenlijk bestaat uit een verzameling *statements*, die elkaar meestal losjes opvolgen. Vooral het artikel over de fotografie en de film bestaat zo uit een verzameling losse beelden.

Gelukkig hebben veel auteurs toch iets van een retrospectieve structurering aangebracht. Dat is het geval in de bijdragen over Museum en school voor kunstnijverheid te Haarlem, traditie en modernisme in de scenografie, en de Nederlandse literatuur in 1913. Vooral de bijdrage van J. de Vries over de schilderkunst vertoont een goed evenwicht. Na een anachronistische systematisering in drie groepen schilders, licht hij de meest vergeten groep, die van de traditionalisten, er uit om deze per thema te differentiëren. De waardering anno 1913 voor hun schilderijen wordt aan de hand van prijzen en onderscheidingen geschetst.

Vertegenwoordigers van een tweede groep, de neoromantici, worden in een volgend artikel op een heel andere manier aangepakt. Zij worden vooral gekarakteriseerd vanuit de eigentijdse kritiek. In dit geval die van Albert Plasschaert. Dat procédé verschaft beduidend minder helderheid. Dat is ook het geval in de bijdrage over de moderne schilderkunst in internationaal perspectief die eveneens voornamelijk aan de visie van een eigentijdse criticus, Guillaume Apollinaire, is opgehangen. Dit afleiden van de eigentijdse perceptie uit de geschriften van één persoon, hoe toonaangevend ook, vind ik te gemakkelijk.

Dat het ook anders kan, toont de bijdrage van E. R. Ramakers over gebruiksvoorwerpen en hun vormgeving. Hij zet deze artefacten af tegen het eigentijdse kader van de industriële samenleving en schetst overtuigend de verwarring van ontwerpers en waarnemers over welke kant het op zou gaan. Traditie en vernieuwing zijn daarbij, zoals bij dit item voor de hand ligt, in marketten vertaald. Ook de ontvangst van de moderne schilderkunst in Nederland is door De Vries en E. van Uiter goed in de tijd geplaatst. De bijdragen over de Nederlandse beeldhouwkunst en de mode zijn vrijwel geheel anachronistisch opgezet.

De twee bijdragen over de Nederlandse architectuur vertonen eveneens een redelijke structurering maar beperken zich wel tot Amsterdam. Wellicht hadden ze beter in elkaar geschoven kunnen worden. Er zijn nogal wat overlappingen. Bovendien was er dan wellicht wat meer duidelijkheid ontstaan over de precieze positie van Berlage in het krachtenveld tussen traditie en vernieuwing. Nu wordt Berlage in het artikel 'Tussen Berlage en de Amsterdamse school' toch wat in de traditionele hoek geschoven als antipode van de Amsterdamse school, terwijl in 'De overstap van bouwkunst naar stedenbouw' de kenmerkende werkwijze van de Amsterdamse

school, de 'architectuur van de straat' in plaats van afzonderlijke woningen, direct wordt afgeleid uit de theoretische geschriften van Berlage.

H. P. M. Akihary, de auteur van 'Het koloniale bouwen in Nederlands-Indië', lijkt zich met de opmerking dat etiketten als traditie en modernisme voor zijn onderwerp niet relevant zijn, nog eens extra in de marge van het centrale thema te plaatsen. Hij legt evenwel een duidelijke lijn van het succesvolle Nederlandse bouwen door het bureau Hulswit en Cuypers, via de rationele bouwkunst met aandacht voor Indische elementen van P. A. J. Mooien naar de specifieke moderne Indische architectuur van Maclaine Pont. Verder bevat dit architectuurblok nog een artikel over de opkomst van monumentenzorg en de heemschutgedachte, waarin onder meer wordt aangegeven dat ook binnen de bond Heemschut wel degelijk waardering was voor moderne architectuur.

Een bijdrage van enigszins andere orde vormt het onderhoudende verhaal van M. M. Knijp over 'Het Plan 1913'. Plan 1913 was een initiatief van toeristische instellingen en het bedrijfsleven om meer toeristen naar Nederland te lokken. De opening van het vredespaleis en de herdenking van 1813 werden als aanleiding gebruikt. In dertig steden werden exposities georganiseerd die nu eens kunst dan weer nijverheid behelsden. Twee van die tentoonstellingen krijgen een nadere beschouwing: 'De vrouw 1813-1913', en ENTOS, de 'Eerste Nederlandsche Tentoonstelling op Scheepvaartgebied'. Beide schijnen, omdat er zoveel belangengroepen bij betrokken waren, nogal een allegaartje geweest te zijn. Op de bovenverdieping van de Haarlemse Vleeshal is dat in 1988 goed nagebootst. Vooral ENTOS had meer het karakter van een beurs. Niettemin waren ze een succes. Ze trokken respectievelijk 300.000 en een miljoen bezoekers. Wat voor mensen daar nu op af kwamen wordt helaas niet duidelijk. De sociale structuur anno 1913 blijft *überhaupt* diffuus in het boek. Volstaan wordt met termen als elite en het grote publiek. Maar dat verwijt moet ik maar inslikken. Ook de meeste cultuurhistorici beperken zich tot cultuurproductie en hebben voor de consumptie weinig oog.

P. Kooij

M. van Haegendoren, *Van werken krijg je vuile handen. Geschiedenis van de Belgische Werkliedenpartij 1914-1940* (Amersfoort: Acco, 1989, 156 blz., f29,75, ISBN 90 334 1921 1).

Onlangs maakte Michael Ignatieff — misschien wel de meest eigentijdse, veelzijdige en hoopgevende intellectueel van dit *fin de siècle* — zijn collega's attent op hun oorspronkelijke rol in het scheppen van een 'republiek der letteren', die natie, religie en klasse overstijgt (*The republic of letters. Then and now*, tweede Pierre Bayle-lezing, gepubliceerd in *De Groene Amsterdammer*, 25 september 1991). De popularisering van academische kennis is volgens Ignatieff essentieel voor een democratische cultuur.

De grote verdienste van het boek van Mieke van Haegendoren ligt precies op dit terrein: de politiek geëngageerde intellectueel vertaalde haar wetenschappelijk standaardwerk *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940* (Antwerpen, 1967) naar een bevattelijke paperback voor een groter publiek. Het boek leest als een trein. Warm, persoonlijk, licht-ironisch en trefzeker neemt de auteur haar lezers mee op een niet echt zonnige reis in een herkenbaar verleden. De enige hinderlijke obstakels komen van het tekstverwerkersduiveltje.

Een minimum aan bronverwijzingen had de vlotheid niet gestremd. Een notenapparaat ontbreekt evenwel. De academische lezer moet het dikke boek van Mieke van Haegendoren op de plank hebben, dat nog steeds als onontbeerlijk naslagwerk mag beschouwd worden. Nieuw